

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ, ԳԵՏՈՒԹՅԱՆ,
ՄՇԱԿՈՒՅՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՍՊՈՐՏԻ
ՆԵՐԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՅԱՆԻ ԵՐԻՏԱՎԱՐԴ
ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ
ՄԵՍՆԱԿՐԱԲԻՄ (ԱՆԿԱԴՄ)

ԵՐԵՎԱՆԻ
ԳԻՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍՏՐԱԿ

«ՉԱՆԳՆՉՈՒԹՅՈՒՆ»
ԳՆԱԶԱՐՄԱՆ ԲԵՆԵՎՈՅԻՆ
ԿՈՄՔԻՆԱՏ» ՓԲԸ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՅԱՆ

SCIENTIFIC
ARTSAKH

НАУЧНЫЙ
АРЦАХ

№ 2(3), 2019

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.ysu.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՅԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՍ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՅԱԽ
SCIENTIFIC ARTSAKH
НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№ 2(3), 2019

«Գիտական Արցախ» պարբերականն ընդգրկված է Հայաստանի Հանրապետության Բարձրագույն որակավորման կոմիտեի (ՀՀ ԲՈԿ) սահմանած դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների ու դրույթների հրատարակման համար ընդունելի գիտական պարբերականների ցանկում:

The «Scientific Artsakh» journal is included in the list of scientific periodicals acceptable for publication of the main results and provisions of doctoral and candidate theses established by the Higher Attestation Committee of the Republic of Armenia (HAC RA).

Журнал «Научный Арцах» включен в список научных периодических изданий, приемлемых для публикации основных результатов и положений докторских и кандидатских диссертаций, установленных Высшим аттестационным комитетом Республики Армения (ВАК РА).

ԱԵԳՄՍ – UYSSA – ОМУСА
ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН
2019

Տպագրվում է Երևանի պետական համալսարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Համարը հրատարակության է երաշխավորել «Գիտական Արցախ» պարբերականի խմբագրական խորհուրդը

**Նվիրվում է Երևանի պետական համալսարանի
հիմնադրման 100-ամյակին**

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Նախագահ՝ Արամ ՄԻՍՈՆՅԱՆ, ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի տնօրեն,
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ Ավետիք ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Գլխավոր խմբագրի տեղակալ՝ Թեմինա ՍԱՐՈՒԹՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ

Անդամներ՝

Արծրուն ԱՎԱԳՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Հրանտ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Դավիթ ԲԱԲԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
Վահրամ ԲԱՆԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Խաչիկ ԳԱԼՍՏՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
Զուլիետա ԳՅՈՒԼԱՄԻՐՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Վլադիսլավ ԳՐՈՒԶԴԵՎ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Կոստրոմա, ՌԴ)
Գևորգ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Արման ԵՂԻՎԱԶՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
Մարել ԺԵՅՄՈ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Օլշտին, Լեհաստան)
Վալենտինա ԼԱՊԱՆԿՎԱ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Մոսկվա, ՌԴ)
Օտտո ԼՈՒԻՏՅԵՐՅԱՆԴՏ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Համբուրգ, Գերմանիա)
Ռուզաննա ՀԱՎՈՐՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
Նազիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Մուշեղ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Գագիկ ԴԱԶԻՆՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Աշոտ ՍԱՐԿՈՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Էդիկ ՄԻՆԱՍՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Կարեն ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
Հայկ ՍԱՐԳՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Յուրի ՍՈՒՎԱՐՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Մաքսիմ ՎԱՍԿՈՎ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Դոնի Ռոստով, ՌԴ)
Գարիկ ԶԵՌՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Տիգրան ԶՈՂԱՐՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գիտական Արցախ, № 2(3), 2019, Երևան, ԱԵԳՄՄ հրատ., 2019, 472 էջ:

«Գիտական Արցախ» պարբերականի 2019թ. 2-րդ համարում տեղ են գտել հասարակական գիտությունների արդի հիմնախնդիրների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետությունը, Արցախի Հանրապետությունը, Գերմանիան, Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը, Լեհաստանը, Հարավային Օսեթիան, Ռուսաստանի Դաշնությունը և Ուկրաինան ներկայացնող մոտ հինգ տասնյակ անվանի ու երիտասարդ գիտնականների աշխատանքները:

Գիտական պարբերականում զետեղված են նաև Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորման ու Երևանի պետական համալսարանի կողմից 2019թ. սեպտեմբերի 12-15-ը Ստեփանակերտում համատեղ կազմակերպված «Հայոց պետականության անցյալը, ներկան ու ապագան» միջազգային երիտասարդական 4-րդ գիտաժողովի լավագույն գիտական հոդվածները:

*Dedicated to the 100th Anniversary
of Yerevan State University*

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: Aram SIMONYAN, Director of Institute for Armenian Studies of YSU, NAS RA Associate Member, Doctor of History, Professor

Editor-in-Chief: Avetik HARUTYUNYAN, Ph.D in Law, Associate Professor

Deputy Editor-in-Chief: Tehmina MARUTYAN, Ph.D in Philology, Associate Professor

Members:

Artsrun AVAGYAN, Doctor of Philology, Professor

Hrant AVANESYAN, Doctor of Psychology, Professor

David BABAYAN, Doctor of History, Associate Professor

Vahram BALAYAN, Doctor of History, Professor

Gevorg DANIELYAN, Doctor of Law, Professor

Khachik GALSTYAN, Doctor of Political Sciences, Associate Professor

Gagik GHAZINYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor

Vladislav GRUZDEV, Doctor of Law, Professor (Kostroma, Russia)

Julieta GYULAMIRYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Ruzanna HAKOBYAN, Doctor of Law, Associate Professor

Nazik HARUTYUNYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Moushegh HOVSEPYAN, Doctor of Philology, Professor

Garik KERYAN, Doctor of Political Sciences, Professor

Tigran KOCHARYAN, Doctor of Political Sciences, Professor

Valentina LAPAEVA, Doctor of Law, Professor (Moscow, Russia)

Otto LUCHTERHANDT, Doctor of Law, Professor (Hamburg, Germany)

Ashot MARKOSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor

Edik MINASYAN, Doctor of History, Professor

Karen NERSISYAN, Ph.D in Economic Sciences, Associate Professor

Hayk SARGSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor

Yuri SUVARYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Economic Sciences, Professor

Maksim VASKOV, Doctor of Sociology, Professor (Rostov-on-Don, Russia)

Arman YEGHIAZARYAN, Doctor of History, Associate Professor

Marek ZEJMO, Doctor of Political Sciences, Professor (Olsztyn, Poland)

Scientific Artsakh, № 2(3), 2019, Yerevan, UYSSA publ., 2019, 472 pages.

The second issue of «Scientific Artsakh» journal 2019 comprises the scientific works of approximately 50 prominent and young scientists from Armenia, Artsakh, Germany, Islamic Republic of Iran, Poland, South Ossetia, Russia and Ukraine on the topical issues of social sciences.

The publication also contains the best scientific articles of the 4th international youth scientific conference «The past, present and future of the Armenian statehood», jointly organized by the Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh and Yerevan State University on September 12-15, 2019 in Stepanakert

Издаётся решением учёного совета Ереванского государственного университета

Номер рекомендован к публикации редакционным советом журнала «Научный Арцах»

*Посвящается 100-летию основания
Ереванского государственного университета*

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: Арам СИМОНЯН, директор Института арменоведческих исследований ЕГУ, член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор

Главный редактор: Аветик АРУТЮНЯН, кандидат юридических наук, доцент

Заместитель главного редактора: Теймина МАРУТЯН, кандидат филологических наук, доцент

Члены:

Арцрун АВАГЯН, доктор филологических наук, профессор

Грант АВАНЕСЯН, доктор психологических наук, профессор

Рузанна АКОПЯН, доктор юридических наук, доцент

Назик АРУТЮНЯН, доктор педагогических наук, профессор

Давид БАБАЯН, доктор исторических наук, доцент

Ваграм БАЛАЯН, доктор исторических наук, профессор

Максим ВАСЬКОВ, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)

Хачик ГАЛСТЯН, доктор политических наук, доцент

Владислав ГРУЗДЕВ, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)

Джультетта ГЮЛАМИРЯН, доктор педагогических наук, профессор

Геворг ДАНИЕЛЯН, доктор юридических наук, профессор

Арман ЕГИАЗАРЯН, доктор исторических наук, доцент

Марек ЖЕЙМО, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)

Гагик КАЗИНЯН, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор

Гарик КЕРЯН, доктор политических наук, профессор

Тигран КОЧАРЯН, доктор политических наук, профессор

Валентина ЛАПАЕВА, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)

Отто ЛЮХТЕРХАНДТ, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)

Ашот МАРКОСЯН, доктор экономических наук, профессор

Эдик МИНАСЯН, доктор исторических наук, профессор

Карен НЕРСИСЯН, кандидат экономических наук, доцент

Мушег ОВСЕПЯН, доктор филологических наук, профессор

Гайк САРГСЯН, доктор экономических наук, профессор

Юрий СУВАРЯН, академик НАН РА, доктор экономических наук, профессор

Научный Арцах, № 2(3), 2019, Ереван, Изд. ОМУСА, 2019, 472 страниц.

В втором номере 2019 г. журнала «Научный Арцах» нашли место научные работы выдающихся и молодых ученых из Армении, Арцаха, Германии, Исламской Республики Иран, Польши, Южной Осетии, России и Украины, исследующие актуальные вопросы общественных наук.

В издании размещены также лучшие научные статьи 4-ой международной молодежной научной конференции «Прошлое, настоящее и будущее Армянской государственности», совместно организованной Объединением молодых учёных и специалистов Арцаха и Ереванским государственным университетом 12-15 сентября 2019 года в Степанакерте.

ՊԱԿԻՍՏԱՆ-ԱՂԻՐԵԶԱՆ ՈԱԶՄԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀՆԴԿԱՍՏԱՆԻ ԴԻՔՈՐՈՇՈՒՄԸ*

ԱՇԽԵՆ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի
իրանագիտության ամբիոնի հայցորդ,
թ.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
ashkhenhovsepyan48@gmail.com

Հոդվածի նպատակն է ներկայացնել Պակիստանի և Ադրբեջանի միջև ռազմական համագործակցությունը՝ սկսած 1990-ական թվականներից. երկու երկրների միջև ռազմական ոլորտում կնքված կարևոր համաձայնագրերը և պաշտոնական փոխադարձ այցերը, ինչպես նաև արցախյան հակամարտության կարգավորման հարցում միջապգային հարթակներում Պակիստանի աջակցությունը Ադրբեջանին:

Հետազոտության իրականացման ընթացքում կիրառվել են ինչպես համագիտական (անալիզ, պատմականության սկզբունք), այնպես էլ հատուկ(համեմատական) մեթոդներ:

Հետազոտության ընթացքում հանգել ենք այն եզրակացության, որ Ադրբեջան-Պակիստան ռազմական պաշտպանության համագործակցությունը, շնորհիվ համատեղ անցկացվող ռազմական զորավարժությունների, փորձի փոխանակման, պաշտոնական փոխադարձ այցերի, պաշտպանական արդյունաբերության համագործակցության, ռազմական տեխնիկայի վարձացման ու վաճառքի վարձացման, բարձր մակարդակի վրա է գտնվում: Իսկ ինչ վերաբերում է Հնդկաստանի դիրքորոշմանը, ապա հաշվի առնելով Հնդկաստանի ու Պակիստանի միջև լարված հարաբերությունները և Պակիստան-Ադրբեջան համագործակցությունը՝ Հնդկաստանը յուրահատուկ դաշնակից է Հայաստանի համար, ինչպես նաև հարավկովկասյան տարաշաշրջանի տնտեսական կարևորությունը Հնդկաստանի համար, կարելի է նշել, որ Հնդկաստանը ավելի չէտք դիրքորոշում ունի արցախյան հակամարտության հարցում:

Հիմնաբառեր՝ ռազմական և քաղաքական իրական դաշնակիցներ, 6 համաձայնագրեր, ռազմական համագործակցություն, ներքաղաքական ծանր ժամանակաշրջան, ռազմավարական գործընկերության մասին համատեղ հայտարարություն, Հնդկաստանի դիրքորոշումը, յուրահատուկ դաշնակից:

Պակիստանը, ունենալով ռազմավարական նշանակության դիրք և, սահմանակցելով հյուսիսում Չինաստանին, արևելքում՝ Հնդկաստանին, արևմուտքում՝ Աֆղանստանին ու Իրանին, իսկ հարավում՝ Հնդկական օվկիանոսին, համալիր դերակատարում ունի համաշխարհային քաղաքականության մեջ:

Պակիստանի հարաբերությունները հարևան երկրների հետ հիշեցնում է թռիչքների և անկման քաղաքականության: 1947թ.-ին՝ անկախացումից ի վեր, Պակիստանն ու Հնդկաստանը մի քանի պատերազմներ են ունեցել Ջամմուի և Զաշմիրի համար: Աֆղանստանի հետ հարաբերությունները ավելի շատ լարված են հիմնականում Խիբեր Պահտունխվա նահանգի և ցեղային տարածքների Աֆղանստանի երկարատև պահանջների պատճառով: Հարաբերություններն ավելի

* Հոդվածը ներկայացվել է 24.11.2019թ., գրախոսվել՝ 08.12.2019թ., տպագրության ընդունվել՝ 12.12.2019թ.:

վատթարացան 1980-կաններին, երբ Խորհրդային միությունն աջակցեց Աֆղանստանի այդ ժամանակվա ռեժիմին: Իրանի հետ հարաբերությունները բացառապես բարիդրացիական էին իրանական միապետության շրջանում, բայց հեղափոխությունից հետո թուլացան, չնայած հարաբերությունները ընդհանուր առմամբ մնացել էին ջերմեռանդ, լարվածության նշաններ երբեմն-երբեմն նկատելի են: Ինչ վերաբերում է Չինաստանին, ապա Պակիստանի հետ տարիների ընթացքում ամրապնդեց ռազմավարական հարաբերությունները՝ լինելով վստահելի դաշնակից: Բացի հարևան երկրներից, Պակիստանը դաշնակցային հարաբերություններ ունի Ադրբեջանի հետ՝ մասնավորապես տնտեսական, քաղաքական, ռազմական ոլորտներում սերտ համագործակցությամբ:

Դեռևս 1990-ականներին Արցախյան հակամարտությունում ադրբեջանական կողմի պարտությունն այդ ժամանակաշրջանի Ադրբեջանի նոր իշխանություններին Չեյդար Ալիևի գլխավորությամբ ստիպեց գիտակցել, որ Ադրբեջանին արցախյան հարցում անհրաժեշտ են ռազմական ու քաղաքական իրական դաշնակիցներ:

Նմանատիպ իրավիճակ ստեղծվել էր դեռևս Էլչիբեյի իշխանության շրջանում, քանզի նա պնդում էր այն թեզը, որ Ադրբեջանի համար միջազգային արենայում միակ դաշնակիցը կարող է լինել Թուրքիան, սակայն արցախյան պատերազմի արդյունքում Ադրբեջանը, ի դեմս Պակիստանի, ձեռք բերեց նոր դաշնակցի: Դիվանագիտական հարաբերությունները պաշտոնական Բաքվի և Իսլամաբադի միջև հաստատվեցին Ադրբեջանի անկախությունից անմիջապես հետո:

Պակիստանի կողմից Ադրբեջանին քաղաքական աջակցությունը առաջին անգամ նշանավորվեց 1993թ.-ի ապրիլի 30-ին ՄԱԿ-ի կողմից համար 822 բանաձևի ընդունմամբ, որով կոչ էր արվում հայկական կողմին դադարեցնել ռազմական գործողությունները: Տնտեսական հարաբերությունները մեկնարկեցին 1995թ.-ին Տնտեսական համագործակցության կազմակերպության շրջանակներում առևտրի և տնտեսական համագործակցության համաձայնագրի ստորագրմամբ:⁶⁹⁸

Պակիստանյան կողմը շարունակում էր դրսևորել իր քաղաքական համակրանքը Նորաստեղծ Ադրբեջանի նկատմամբ: 1995թ.-ին Բաքու այցելեց Պակիստանի Նախագահ Ֆարուք Լեգարին, իսկ 1996թ.-ին Պակիստան այցելեց Ադրբեջանի Նախագահ Չեյդար Ալիևը: Չենց այս երկու այցերը հիմք դրեցին Պակիստան-Ադրբեջան դաշնակցային կապի ձևավորմանը, իսկ երկկողմ ռազմական հարաբերությունները մեկնարկեցին Մուշարաֆի իշխանության տարիներին: 2000թ.-ին միջազգային հանրության շրջանակներում Պակիստանի կողմից հույվովում էր հայտնի արտահայտությունը՝ Պակիստանը կօգնի Ադրբեջանին վերադարձնելու Ղարաբաղը:

Այս հայտարարության հեղինակը Պակիստանի ղեկավարն էր, որ Թեհրանում Տնտեսական Համագործակցության կազմակերպության զագաթնաժողովին Յ.Ալիևի հետ հանդիպելուց հետո հայտարարեց, որ եթե Ադրբեջանը կոնֆլիկտի լուծման համար ընտրի ռազմական ուղղությունը, ապա պաշտոնական Իսլամաբադը ռազմական օգնություն կցուցաբերի. խոսքը ցանկացած տեսակի ռազմական օգնության, ընդհուպ մինչև պակիստանյան բանակայինների մասնակցության մասին է ադրբեջանական կողմում: Իր հերթին Ադրբեջանի Նախագահը պնդեց, որ աջակցում է Պակիստանին Քաշմիրի հարցում: Ադրբեջանը ռազմական համագործակցության հարցում վճռական էր տրամադրված և 2001թ.-ին Ադրբեջանի ռազմական Նախարար Աբիևի գլխավորությամբ պատվիրակությունն մեկնեց Իսլամաբադ: Այս այցը ավելի շատ Նախնական բնույթ ուներ, որին հաջորդեց 2004 թ.-ի հուլիսին Մուշարաֆի այցը Բաքու, որտեղ նա բավականին ջերմ ընդունելության արժանացավ և ընդգծեց, որ երկու երկրները շատ ընդհանուր շահեր ունեն ռազմական ոլորտում: Եվ այս ոլորտում համագործակցությանն ուղղված առաջին համաձայնագիրը ստորագրվեց 2003թ.-ի

⁶⁹⁸ Resolution 822, Armenia-Azerbaijan. <http://unscr.com/en/resolutions/822>.

մայիսին և Նոր փուլ մտավ նույն թվականի հուլիսին, երբ Պակիստանը որոշեց վաճառել 10 սուպեր Mushshak ուսումնական ինքնաթիռներ, քանզի համաձայնագիրը ներառում էր ադրբեջանական օդային ուժերին օգնություն և գործառնական ուսուցում:⁶⁹⁹

Աստիճանաբար Ադրբեջանը սկսեց բացահայտել Պակիստանին, և պաշտոնական Իսլամաբադը նույնպես ցույց էր տալիս իր հետաքրքրվածությունը և բարիդրացիական վերաբերմունքը նորաստեղծ պետության նկատմամբ:⁷⁰⁰

2004թ.-ի օգոստոսի սկիզբը նշանավորվեց Պակիստանի բանակի աշխատակազմի ղեկավար Ազիզ Խանի այցով Բաքու, ինչը խթանեց ռազմական համագործակցության հետագա զարգացմանը, մասնավորապես Պակիստանի կողմից աջակցությունը սպայական կադրերի պատրաստման հարցում: Ռազմական համագործակցության քննարկումներն այնպիսի մեծ մասշտաբների հասան, որ 2004թ.-ի վերջերին Պակիստանի դեսպանը Բաքվում հայտարարեց, որ երկու երկրների միջև համագործակցությունը պետք է ընթանա ոչ միայն ռազմական ուղղությամբ: Իսկ 2005թ.-ին Նախագահ Ի. Ալիևը պատասխան այց կատարեց Իսլամաբադ, որտեղ ջերմ ընդունելության արժանացավ: Այս այցի ընթացքում կնքվեցին 6 համաձայնագրեր՝ «Պակիստան-Ադրբեջան մշակութային համագործակցության», «Հուշագիր փոխադրումների ոլորտում», «Կրթության ոլորտում համագործակցության», «Ֆինանսների նախարարությունների միջև համաձայնագիր», «Կապի և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտում համագործակցության համաձայնագիր», «Ավիացիոն համագործակցության համաձայնագիր»: Այս այցի ընթացքում անշուշտ ռազմական համագործակցության ոլորտի վերաբերյալ ոչ մի համաձայնագիր չկնքվեց, սակայն այցն ինքնին սկիզբ դրեց ռազմական ոլորտում հարաբերությունների հետագա զարգացմանը: Այս ոլորտում երկկողմ հարաբերություններն իրենց գագաթնակետին հասան 2006թ.-ին, և մակարդակը նույնիսկ չիջավ 2007-ին, երբ Պակիստանում ծանր ներքաղաքական իրավիճակ էր տիրում: 2007թ.-ին ապրիլին սպասվում էր Ադրբեջանի Չինված ուժերի նախարարի այցը Իսլամաբադ, որտեղ և քննարկումներ էին ընթանալու համատեղ ռազմական համաձայնագրի համար, քանզի ադրբեջանական կողմը հետաքրքրված էր Պակիստանից ներմուծելու JF-17 բազմաֆունկցիոնալ կործանիչ ինքնաթիռներ, որոնք Չինաստանի ու Պակիստանի համատեղ արտադրանքն են, ինչպես նաև փոքր տրամաչափի զենքեր և պակիստանյան արտադրության հետևակային մարտական մեքենաներ: Այնուամենայնիվ, 2007թ.-ը Պակիստանի համար ներքաղաքական ծանր ժամանակաշրջան էր. ահաբեկչական գործողությունները, Մուշարաֆի հաղթանակը, Պակիստանի ընդդիմության առաջնորդ Բեննազիր Բհուտտոյի մահը, մյուս կողմից՝ արևմտյան ուժերի ճնշումներն Աֆղանստանում թալիբների դեմ, ԵՄ-ի կողմից քննադատությունները Մուշարաֆի ներքին քաղաքականության դեմ հանգեցրին Ադրբեջան-Պակիստան հարաբերություններում որոշակի դադարի: Այդ դադարը շարունակվեց մինչև 2008թ.-ի օգոստոս՝ անգամ Մուշարաֆի իրաժարականից հետո: Պակիստանում իշխանության եկավ Ասիֆ Ալի Չարդարին, թվում էր, թե ռազմական համագործակցության դադարը շարունակվում էր, սակայն 2008թ.-ի նոյեմբերին Ադրբեջանի Չինված ուժերի նախարար Ջամալովի այցը Իսլամաբադ հակառակն էր ապացուցում: Այս այցի ընթացքում քննարկումներ էին ընթանում համատեղ ռազմական համագործակցության համաձայնագրի կնքման համար: 2009թ.-ը երկու երկրների համար ռազմական համագործակցության ոլորտում նշանակալից էր, քանզի այդ ժամանակ Բաքու այցելեց Պակիստանի Դաշնային պաշտպանության նախարարը՝

⁶⁹⁹ Fuad Mukhtarli ,From Weapons to Humanitarian Aid, Azerbaijan & Pakistan Seen As Reliable Partners. <https://caspiannews.com/news-detail/from-weapons-to-humanitarian-aid-azerbaijan-pakistan-seen-as-reliable-partners-2017-8-18-29/>

⁷⁰⁰ Ministry of defence Azerbaijan. <https://mod.gov.az/en/>.

Քննարկելու համագործակցության հետագա ուղղությունները, որը և հիմք հանդիսացավ նոր բանակցությունների համար: Այս ամենի վկայումս է 2009թ.-ի հոկտեմբերին Պակիստանի Չինված ուժերի նախագահ, գեներալ Թ.Մեջիդի այցը Ադրբեջան: Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ գեներալ Մեջիդի այցի ընթացքում Պակիստանում լարված ներքաղաքական իրավիճակ էր տիրում, զինված ուժերի պայթարը ակտիվացել էր ծայրահեղական զինյալ խմբավորումների դեմ: Այցի ընթացքում գեներալ Մեջիդը հանդիպեց Ադրբեջանի նախագահ Ի.Ալիևի և արտաքին գործերի նախարար Է. Մամեդյարովի, Ջամալովի հետ, քննարկվեցին ռազմական-տեխնիկական ոլորտում հետագա համագործակցության ծրագրերը և, հարկ է նշել, որ 2009թ.-ի վերջերին ռազմական համագործակցությունը գնալով ընդլայնվում էր: 2011թ.-ի 8-12ը ազերի զինուժի սպասարկող անձնակազմը կմնանում մասնակցում էր ռազմական դասընթացներին: 2013 թվականի մարտ-հուլիս ամիսներին ադրբեջանական զինուժի ներկայացուցիչները վերապատրաստումներ էին անցնում Պակիստանի Սյուրե քաղաքում: 2013թ.-ի մարտին ադրբեջանական ծովայինները մասնակցեցին Արաբական ծովում Պակիստանի կողմից կազմակերպված կմնան-2013 բազմազգ զորավարժությանը:⁷⁰¹ Իսկ 2015թ.-ին, ըստ Ադրբեջանում Պակիստանի դեսպան Խալիդ Ուսմար Զախերի, 130 ազերի պաշտպանական անձնակազմ հատուկ զորավարժությունների էր մասնակցում Պակիստանում⁷⁰²⁷⁰³:

Համագործակցության շնորհիվ պաշտոնական Բաբուն շարունակում էր պակիստանյան տեխնիկայի օգնությամբ բարձրացնել զինված ուժերի մարտունակությունը, զինվորական անձնակազմի վերապատրաստումները և Պակիստանին դիտարկել հուսալի գործընկեր թե՛ քաղաքական, թե՛ ռազմական ոլորտում: Պաշտոնական Բաբուն այս համագործակցության ընթացքի համար միշտ պատրաստակամ էր աջակցելու Պակիստանին, ինչի վառ ապացույցն այն է, որ 2010 թվականին Պակիստանում տեղի ունեցած ջրհեղեղի ժամանակ Ադրբեջանը այն եզակի պետություններից էր, որ հատկացրեց 1 միլիոն ԱՄՆ դոլլար, 40 տոննա սնունդ, շտապ օգնության և արտակարգ իրավիճակների ջնկատ, դեղամիջոցներ, հագուստ:⁷⁰⁴⁷⁰⁵

Երկկողմ հարաբերությունների հետագա խորացմանը նպաստում էին փոխադարձ այցերը, մասնավորապես 2010թ.-ի սեպտեմբերի վերջին կայացած ադրբեջանական զինուժի ղեկավարության այցը Պակիստան փոխծովակալ Սուլթանովի ղեկավարությամբ: Այցը նշանավորվեց Պակիստանի զինուժի ծովակալ Ն.Բաշիրի հայտարարությամբ, որ քանի դեռ Ադրբեջանին պատկանող տարածքները օկուպացված են, Պակիստանը չի ճանաչելու Հայաստանին որպես պետություն:⁷⁰⁶

⁷⁰¹ Fuad Shahbazov. Azerbaijan's Growing Military Cooperation With Pakistan. <https://thediplomat.com/2017/01/azerbaijans-growing-military-cooperation-with-pakistan/>.

⁷⁰² Zaur Shiriyev, Azerbaijan: Ties with Pakistan Focusing on Arms and Energy. <https://eurasianet.org/azerbaijan-ties-with-pakistan-focusing-on-arms-and-energy>.

⁷⁰³ <http://newtimes.az/en/diplomatik/5005/> հասանելի է 25.11.2019, ժամը 20:58:

⁷⁰⁴ ShahbazovFuad, Azerbaijan's Growing Military Cooperation With Pakistan Baku is seeking out increased defense imports from Pakistan, including JF-17 aircraft. January 13, 2017. <https://thediplomat.com/2017/01/azerbaijans-growing-military-cooperation-with-pakistan/>. https://azertag.az/en/xeber/Azerbaijani_soldiers_to_join_training_course_in_Pakistan-230764.

https://azertag.az/en/xeber/Azerbaijani_servicemen_to_attend_military_training_courses_in_Pakistan-603449.

⁷⁰⁵ Azerbaijan and Pakistan: Historical relations and perspectives. <https://thefrontierpost.com/azerbaijan-and-pakistan-historical-relations-and-perspectives/>.

⁷⁰⁶ Ниязов Н.С., “Развитие Азербайджано-Пакистанских связей в военной области в 1994–2010 годах”, УДК 94.327,ББК 63.3(0)6+68.8(5Азе),2011. This work is licensed under <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> (the “License”). Notwithstanding the ProQuest Terms and conditions, you may use this content in accordance with the terms of the License.

2014թ.-ի փետրվարին Պակիստանն ու Ադրբեջանը ստորագրեցին Երկկողմ ռազմական համագործակցության համաձայնագիր: Այդ համաձայնագիրը ստորագրվեց Իսլամաբադում Ռազմական համագործակցության աշխատանքային խմբի 5-րդ հանդիպման ընթացքում: Պակիստանյան պատվիրակությունը ղեկավարում էր գեներալ-մայոր Մուհամմեդ Ռաշիդը, մյուս կողմից՝ Ադրբեջանի պատվիրակությունը ղեկավարում էր պաշտպանության նախարարության միջազգային ռազմական համագործակցության վարչության ղեկավար գեներալ-մայոր Ռամիզ Նաջաֆովը: Նույն փաստաթուղթը փոփոխված տարբերակով ստորագրվեց նաև 2015թ.-ին Բաքվում կայացած աշխատանքային խմբի հանդիպման ընթացքում: Հաջորդ կարևոր հանդիպումը Պակիստանի նախագահի՝ 2015թ.-ին Ադրբեջան կատարած այցն էր, որի ընթացքում երկու երկրների նախագահները ստորագրել են Ադրբեջանի ու Պակիստանի միջև ռազմավարական գործընկերության մասին համատեղ հայտարարություն⁷⁰⁷: Ինչպես նաև պակիստանցիների համար դյուրինացվել է ադրբեջանական վիզան՝ հնարավորություն տալով պակիստանցիներին էլեկտրոնային տարբերակով վիզա ստանալու, ինչն էլ կնպաստի տուրիզմի, մշակութային, գիտական, սպորտի ոլորտների զարգացմանը: Երկու երկրների առաջնորդների ջանքերի և դրական տեսակետների շնորհիվ հարաբերությունները գտնվում են ամենաբարձր մակարդակի վրա⁷⁰⁸:

Ադրբեջան-Պակիստան ռազմական պաշտպանության համագործակցությունը արդեն հասել է զարգացման բարձր մակարդակի, այնուամենայնիվ, երկու պետությունների համար նման բարձր քաղաքական համագործակցության մակարդակը և միասնությունն ավելի խորը զարգացնելու միտում ունի: Պարբերաբար անցկացվող ռազմական զորավարժությունները, զինված հակամարտությունների կառավարման հետ կապված փորձի փոխանակումը, պաշտպանական արդյունաբերության համագործակցությունը, ռազմական տեխնիկայի զարգացումն ու վաճառքը թույլ են տալիս երկու պետություններին մուտք գործելու համագործակցության հաջորդ՝ ավելի ընդարձակ փուլ՝ ընդգրկելով նաև ապագա փոխադարձ տնտեսական զարգացումների, բարոյահոգեբանական պատրաստվածության և հասարակայնության հետ կապերի ուղղությունները⁷⁰⁹:

Ինչ վերաբերում է Յնդկաստանի դիրքորոշմանը, ապա հարկ էմ համարում նշել, որ Յնդկաստանի դերակատարումն ամբողջ աշխարհում և միջազգային հարթակում ավելի ու ավելի է ընդհարձակվում ու ամրապնդվում և, հաշվի առնելով Յնդկաստանի ու Պակիստանի միջև լարված հարաբերությունները և Պակիստան-Ադրբեջան համագործակցությունը, Յնդկաստանը յուրահատուկ դաշնակից է Հայաստանի համար հարավկովկասյան տարածաշրջանում, և այդ դաշնակցային կապը դարերի խորքից է բխում, որի մասին են վկայում դեռևս 12-րդ դարում Մծբին, Դվին քաղաքների աշխույժ առևտուրը Յնդկաստանի հետ, ինչպես նաև 16-րդ դարից սկսած Կալկաթայում, Մումբայում, Չեննայում, Ագրայում հիմնված հայկական համայնքներն իրենց ակտիվ

⁷⁰⁷ Message of H.E Ali Alizada, Ambassador of Azerbaijan on the occasion of 25th Anniversary of Azerbaijan-Pakistan Diplomatic Relations, The Diplomatic Insight. 10.5 (May 31, 2017): p 9.

Copyright: COPYRIGHT 2017 Knowledge Bylanes, http://thediplomaticinsight.com/?page_id=10.

http://go.galegroup.com.uaccess.univie.ac.at/ps/retrieve.do?tabID=T003&resultListType=RESULT_LIST&searchResultsType=SingleTab&searchType=AdvancedSearchForm¤tPosition=36&docId=GALE%7CA494897454&docType=Article&sort=RELEVANCE&contentSegment=ZONE-MOD1&prodId=AONE&contentSet=GALE%7CA494897454&searchId=R1&userGroupName=43wien&inPS=true, Հ ա ս ա ն է լ ի է 23.05.2019, ժ ա մ ը 17:10:

⁷⁰⁸ Dr Kamal Makili-Aliyev and KhurramAbbas, Pakistan-Azerbaijan Economic and Defence Cooperation, *IPRI Journal XVI*, No.1 (Winter 2016), p. 42-58.

⁷⁰⁹ Azerbaijan, Pakistan discuss current state of military cooperation. https://azertag.az/en/xeber/Azerbaijan_Pakistan_discuss_current_state_of_military_cooperation-1200330

գործունեությամբ: Ինչ վերաբերում է արդի ժամանակաշրջանին, ապա Հայաստանի ու Հնդկաստանի միջև բարիդրացիական համագործակցային հարաբերություններ են՝ բազմաթիվ փոխադարձ այցերով ու միջազգային հարթակներում միմյանց աջակցելով: Օրինակ, վերջին տարիներին Հայաստանը սատարում էր Հնդկաստանի թեկնածությանը ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ում, Զաղաքացիական ավիացիայի միջազգային կազմակերպությունում (ICAO) և ՄԱԿ-ի ատոլիտորների խորհրդում, Հեռահաղորդակցության միջազգային միության խորհրդում, Յոգայի ընդգրկումը «ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի ոչ նյութական մշակութային ժառանգության ներկայացուցչական ցուցակում»: Հնդկաստանը աջակցել է Հայաստանին 2015թ.-ին ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի կողմից ազգային հացը՝ Լավաշը, որպես ոչ նյութական մշակութային ժառանգություն հռչակելու պահանջի մասին: Բացի այս, երկկողմ առևտուրը տարեցտարի աճում է. 2017թ.-ին դեպի Հայաստան արտահանումը հասել է մոտ 19.8 մլն. ԱՄՆ դոլարի, իսկ ներմուծումը՝ 2.8 մլն ԱՄՆ դոլարի⁷¹⁰:

Ինչ վերաբերում է Հնդկաստանի ու Ադրբեջանի հարաբերություններին, ապա Ադրբեջանի անկախացումից ի վեր երկու երկրները կառուցել են բարեկամական և բազմակողմանի հարաբերություններ, մասնավորապես տնտեսական բլոկում երկկողմ առևտրի ու ապրանքաշրջանառության մոտ 10 անգամ աճը 2000-2010 թթ.-ին (մինչև 0.5 միլիարդ ԱՄՆ դոլար), 2007թ.-ին Բաքու-Թբիլիսի-Ջեհյան նավթամուղի բացմանը զուգընթաց հնդկական նավթ ներմուծող կազմակերպությունների՝ նավթամթերք ձեռք բերելը, հնդկական թեյի առեւտրի քանակի արտահանումը Ադրբեջան (1 մլն ԱՄՆ դոլար), և այլն⁷¹¹:

Այս համատեքստում հարկ ենք համարում նշել նաև ընդհանուր Հարավային Կովկասի դերը, որը, ունենալով ելք դեպի ծով, բնական ռեսուրսներ և այլն, Հնդկաստանի համար տնտեսական ու առևտրային կարևոր նշանակություն ունի Հնդկաստանի համար, ինչպես նաև կարող է դիտարկվել որպես քաղաքական այլընտրանքային ուղի դեպի արևմուտք ու Ռուսաստան: Այդ իսկ պատճառով Հնդկաստանը ավելի չեզոք դիրքորոշում ունի Պակիստան-Ադրբեջան ռազմական համագործակցության և Արցախյան հիմնախնդրի շուրջ:

⁷¹⁰ Bilateral Brief on India- Armenia Relations. https://mea.gov.in/Portal/ForeignRelation/India_-_Armenia_Bilateral_Brief_-_Dec_2018.pdf

⁷¹¹ Douing business in Eurasia.<https://www.eeepindia.org/download/150323164529.pdf>, Հասանելի է 23.05.2019 ժամը 13.39

PAKISTAN-AZERBAIJAN MILITARY COOPERATION AND INDIA'S DECISION**ASHKHEN HOVSEPYAN**

*PhD student, YSU faculty of Oriental Studies,
Department of Iranian Studies
Yerevan, Republic of Armenia*

The purpose of the article is to introduce military cooperation between Pakistan and Azerbaijan since the 1990s. As well as important military agreements and official visits between the two countries, Pakistan's support to Azerbaijan on international arena for the settlement of the Nagorno-Karabakh conflict.

In the course of the study, both scientific (analysis, the principle of historicity) and special (comparative) methods were applied.

As a result of the study, the following conclusion was formed: Azerbaijan-Pakistan military defense cooperation is in a high level due to joint military exercises, exchange of experience during official mutual visits, defense industry cooperation, development of military equipment and sales. And as to India's position taking into account tense relations among India and Pakistan and Pakistan-Azerbaijan cooperation, as well as economic importance of South Caucasus region for India, then India's decision is more neutral and is considered as a unique ally country for Armenia in South Caucasian region.

Key words: *military and political real allies, 6 agreements, military cooperation, difficult internal political period, Joint statement on strategic partnership, India's decision, unique ally.*

**ВОЕННОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ПАКИСТАНА И
АЗЕРБАЙДЖАНА И ПОЗИЦИЯ ИНДИИ****АШХЕН ОВСЕПЯН**

*Аспирант ЕГУ, факультет востоковедения, кафедра ирановедения
г.Ереван, Республика Армения*

Цель статьи – представить военное сотрудничество между Пакистаном и Азербайджаном с 1990-х годов, важные военные соглашения и официальные визиты между двумя странами, а также поддержку Пакистана Азербайджану на международной арене в сфере урегулирования нагорно-карабахского конфликта.

В ходе исследования были применены как научные (анализ, принцип историчности), так и специальные (сравнительный) методы.

В результате исследования было сформировано следующее заключение: сотрудничество между Азербайджаном и Пакистаном в области военной обороны находится на высоком уровне благодаря совместным военным учениям, обмену опытом, официальным взаимным визитам, сотрудничеству в оборонной промышленности, разработке военной техники и продажам. Что касается позиции Индии с учетом напряженных отношений между Индией и Пакистаном и сотрудничества между Пакистаном и Азербайджаном, то в этом случае Индия является уникальным союзником для Армении. В контексте экономического значения Закавказья для Индии можно подчеркнуть более нейтральную позицию Индии в вопросе нагорно-карабахского конфликта.

Ключевые слова: *военно-политический реальный союзник, шесть соглашений, сложный внутривосточный период, совместное заявление о стратегическом партнерстве, позиция Индии, уникальный союзник.*

**ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, LITERATURE STUDY,
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ**

Հասմիկ Հովսեփյան. Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը Բագրատունիների հայոց թագավորության մասին.....355

Hasmik Hovsepyan. Grigor Magistros' Letters on the Armenian Kingdom of the Bagratids
Асмик Овсеян. Письма Григора Магистроса об армянском царстве Багратидов

Աննա Սարգսյան. Մտավորականության նկարագիրը Չապել Եսայանի «Հոգիս աքսորյալ» վիպակում.....368

Anna Sargsyan. Description of the Intelligentsia in the Novel "My Soul in Exile" by Zapel Yesayan

Анна Саргсян. Образ интеллигенции в повести Запел Есаян "Моя душа в изгнании"

**ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
HISTORY, ORIENTAL STUDIES
ИСТОРИЯ, ВОСТОКОВЕДЕНИЕ**

Իրինա Հայուկ. Ուկրաինայի հայերի մշակութային ժառանգության արդիականացման խնդիրները. իրադարձություններ և մարդիկ.....379

Irina Hayuk. The Problems of Actualization of the Cultural Heritage of the Armenians of Ukraine: Persons and Events

Ирина Гаюк. Проблемы актуализации культурного наследия армян Украины: события и люди

Աշխեն Հովսեփյան. Պակիստան-ադրբեջան ռազմական համագործակցությունը և Հնդկաստանի դիրքորոշումը.....394

Ashkhen Hovsepyan. Pakistan-azerbaijan Military Cooperation and India's Decision

Ашхен Овсеян. Военное сотрудничество Пакистана и Азербайджана и позиция Индии

Գայանե Շաբունց. Վերաբնակեցման խնդիրների կարգավորման ուղիները Արցախի Քաշաթաղի շրջանի հարավում (Բարկուշատ գյուղի օրինակով). գիտագործնական վերլուծություն.....401

Gayane Shabunts. Ways to Resolve Resettlement Problems in the South of Artsakh-Kashatag Region (Following the Example of the Village of Barkushat). Scientific and Practical Analysis

Гаяне Шабунц. Пути разрешения проблем заселения юга Кашатагского района Арцаха (по примеру села Баркушат). научно-практический анализ

Չբիգնև Շմուրլո. Հայկական մշակույթի հետկերպարները Լեհաստանի Էլբլոնգ քաղաքի հանրային տարածքում.....407

Zbigniew Shmurlo. Armenian Culture of Post-image in the Public Space of the Polish City Elblag

Збигнев Шмурло. Послеобразы армянской культуры в общественном пространстве польского города Эльблонг